

Mirjana Roter Blagojević

Haris Dajč

KUĆE | HOUSES OF
BEOGRADSKIH | BELGRADE
JEVREJA | JEWS
1920 - 1941

 INSTITUT
ZA JAVNU POLITIKU

HERA*edu*

Sadržaj

Content

Predgovor	6	Introduction	7
Jevreji u Beogradu (1521 – 1941) . . .	10	Jews in Belgrade (1521 – 1941)	11
Arhitektura stambenih zgrada jevrejske zajednice podizanih 1921-1941.	68	Architecture of residential buildings of Jewish community built 1921-1941 . . .	69
Napomene	128	References	129
Tabele	159	Tables	159
Katalog	177	Catalog	177
Bibliografija	272	Bibliography	273
Spisak i poreklo ilustracija	276	List and source of figures	277
O autorima	284	Authors	285
O priređivačima	286	Editors	287

Predgovor

Za negovanje i obnavljanje sećanja na viševjekovni život jevrejske zajednice u Beogradu, od velikog značaja je objavljivanje arhivske građe koja se čuva u Istorijskom arhivu Beograda, a odnosi se na zgrade koje su podizali beogradski Jevreji u periodu između dva svetska rata. Prikupljanje pouzdanih informacija o izgradnji ne samo verskih i društvenih institucija, već i kuća za stanovanje i poslovnih zgrada, dragocen je doprinos kulturi pamćenja.

Za razvoj Beograda kao za retko koji grad u Evropi karakterističan je diskontinuitet u građevinskom nasleđu. Razloge za to je moguće pratiti preko istorije grada kojeg su često pratili razaranja, odliv stanovništva i brisanje tragova prethodnih administracija. Beograd je u ranoj modernoj epohi bio orijentalni grad sve do kratkog baroknog perioda početkom XVIII veka, nakon kojeg se vraća u orijentalni milje samo kao još dublja i siromašnija periferija. Burni XIX vek je Beogradu doneo dinamičan razvoj koji je bio u senci političkih borbi koje su se preplitale sa modernizacijskim izazovima Beograda. Njega je pratila i kob pograničnog grada koji je u sukobima često stradao, ali je isto tako pružao i utočište za ljude sa obe strane granice. Prethodni vek je omogućio Beogradu razvoj koji ga je učinio jednim od najznačajnijih gradova antičke *Via Militaris*, ali je cena razvoja bila veoma visoka. Međuratni Beograd je sa svim svojim „strancima”, starim mahalama, nasleđenim siromaštvom i stečenim bogatstvom preživeo Drugi svetski rat uz gubitak jedne od svojih najdinamičnijih zajednica – beogradskih Jevreja, koja je delila njegovu sudbinu od početka XVI veka.

U uvodnom delu dat je kratki osvrt na naseljavanje i život Jevreja u Beogradu od XVI do XX veka na osnovu dostupnih izvora i literature, kako bi se istakao kontinuitet njihovog prisustva i napora da održe svoju zajednicu tokom ratnih sukoba i razaranja, između Osmanskog i Austrijskog carstva, kao i dramatičnih političkih dešavanja u Kneževini Srbiji. Povoljni uslovi za društveni i ekonomski razvoj nakon proglašenja Kraljevine Srbije uticali su na njihovo brojnije naseljavanje, prvenstveno sa srednjoevropskog prostora, te su oni na prelomu dva veka, oko 1900. bili nosioci modernih ideja, što se manifestovalo i kroz građevine koje su podizali.

Period između dva svetska rata bio je posebno plodan za jevrejsku zajednicu, što možemo zaključiti i iz arhivske građe vezane za obnovu ili izgradnju novih zgrada čiji su investitori bili pripadnici jevrejske zajednice, a koja se čuva u fondu Tehničke direkcije. Ona sadrži projekte građevina različitih namena, kako društvenih tako i sakralnih, vezanih za zgrade *Srpsko-jevrejske crkvene opštine aškenaskog obreda* u Maršala Birjuzova 19,¹ *Doma crkveno-školske jevrejske opštine* u Kralja Petra 71,² *Saveza jevrejskih veroispovednih opština* u Kneginje Ljubice 34,³ kao i brojnih privrednih zgrada. Najveći deo fonda svakako čine stambene zgrade, koje su bile jednoporodične i višeporodične. Sačuvana su brojna dokumenta vezana za sam proces dobijanja dozvola za građevinske radove na adaptacijama, dogradnjama ili podizanju novih zgrada, planovi zgrada, tehnički opisi, statički proračuni i slično, potvrde da su zgrade izgrađene, kao i dozvole za korišćenje. Oni predstavljaju sveobuhvatnu bazu za upoznavanje sa adaptacijom starih ili izgradnju novih zgrada čiji su investitori bili Jevreji, ali i za dobijanje mnogo šire slike o ukupnom procesu izgradnje grada i modernizacije stambenog fonda. Projekti su veoma raznovrsni, kako po kapacitetu, strukturi i oblikovanju zgrada, a delo su graditelja Jevreja, ali ne samo njih. Pojedine arhitekta i građevinski inženjeri bili su među najplodnijim graditeljima međuratnog Beograda.

Beograd je početkom XIX veka bio jedan od simbola modernizacijske transformacije od orijentalnog provincijalnog grada pod kontrolom dahija do prestonice ustaničke Srbije, pokreta koji je Leopold Ranke smestio na početke procesa koji su postali opšti na obodima evropske civilizacije,⁴ kao i grad koji je uglavnom mirno živeo uprkos dvojnoj (srpskoj i turskoj) administraciji kroz veliki deo XIX veka. On je privlačio strance, ljude iz unutrašnjosti, iz sela i gradova, proganjao ih, činio ih bogatim ili siromašnim, srećnim ili uplašanim. Posmatrajući život i kretanje beogradskih Jevreja, njihove trgovačke, graditeljske, društvene i svakodnevne aktivnosti, možemo na suptilan način mnogo bolje razumeti i pratiti ceo razvoj Beograda.

Godine koje smo uzeli kao okvirne godine odgovaraju dostupnosti građe iz Fonda Tehničke direkcije i predstavljaju početak najživlje građevinske, ali i šire društvene delatnosti beogradskih Jevreja, a završavaju se 1941. uništavanjem najvećeg broja pripadnika zajednice na Banjici, Topovskim šupama, Starom sajmištu i ulicama grada koji su gradili.

Introduction

Publishing of archive materials kept in the Historical Archives of Belgrade, fond of Technical directorate, related to the buildings built by Belgrade Jews in the period between two world wars, not only for their religious and social institutions but also for accommodation, is very important for preserving and refreshing memories of life of Jewish community through several centuries in Belgrade, but also for acquiring reliable information about it in the context of culture of remembrance.

Belgrade is characteristic by discontinuity in its constructional heritage and few European cities can match that. Reasons for that can be followed through history of the city that encountered many destructions, exoduses of its inhabitants and obliterations of traces of previous administrations. In the early modern epoch Belgrade was an oriental town all the way to a short baroque period, after which it returned to the Oriental milieu, just as even further and poorer periphery. Intensive 19th century in Belgrade brought about a dynamic development that was shadowed by political fights that coincided with modernization challenges that Belgrade faced. It couldn't get rid of destiny of a border town, that was often hit by conflicts, but that also provided a sanctuary for people from both sides of the border. The previous century brought to Belgrade the development that turned it into one of most important and biggest towns on former *Via Militaris*, but the price for that development was high. Interwar Belgrade with its "foreigners", with its quarters, with its poverty and its wealth survived World War II losing one of its most dynamic communities – Belgrade Jews that shared its fate since the beginning of 16th century.

Introductory part provides a short retrospect of population and life of Jews in Belgrade from 16th to 20th century based on available sources and literature, in order to highlight continuity of their presence and efforts to maintain their community during wars between warring empires, Ottoman and Austrian, and throughout dramatic political events in the Principality of Serbia. Favorable conditions for social and economic prosperity after proclamation of Kingdom of Serbia caused an increase in immigrations, particularly from Central Europe, so they were at the turn of century, around year 1900, propagators of modern ideas, and that reflected on buildings they raised.

The period between two world wars was especially fruitful for Jewish community, that conclusion stems from archive materials kept in Technical directorate related to renewal of old buildings and raising of new ones where investors were members of Jewish community. For it contains projects of buildings for various purposes, both social and sacral, including those for building of *Serbian-Jewish Congregation – of Ashkenazi rite* in Maršala Birjuzova 19,¹ *The Home of Jewish Church-School Community* in Kralja Petra 71,² *The Alliance of Jewish Religious Communities* at Kneginje Ljubice 34,³ and also many commercial buildings. The largest part of the fond certainly make residential buildings, either for single family or for more families. Many documents related to the process of obtaining permissions for construction operations during adaptations, extensions and raising of new buildings, building blueprints, technical descriptions, structural analysis and alike are preserved, as well as verification that buildings were raised, along with exploitation permits. They make comprehensive basis for learning about adaptation of existing and raising of new buildings whose investors were Jews, but also for understanding much wider picture of entire city building and modernization of its overall residential capacity. The projects are of many different kinds, regarding capacity, structure and design of buildings, and they are work of Jewish builders, but not exclusively so. Some of Jewish protagonists of interwar construction, not only architects but also construction engineers, were among most prolific builders of interwar Belgrade.

At the beginning of 19th century Belgrade was one of symbols of modernization transformation from an Oriental provincial town controlled by renegade Janissary officers into capital of uprising Serbia, an event that Leopold Ranke defined as beginning of processes that became common thing at perimeters of European civilization,⁴ and a town that lived mostly peacefully despite dual (Serbian and Ottoman) administration in the large part of 19th century. It attracted foreigners, people from countryside, from villages, towns, expelled them, made them rich or poor, happy or scared. By observing life and movements of Belgrade Jews, their trade, constructional, social and everyday activities, we can understand and follow entire development of Belgrade in a subtle, much better, way.

The years we took as limits of the research period correspond to availability of materials from fond of Technical directorate and mark the beginning of not only building, but also social activity of Belgrade Jews, which ends in 1941 with destruction of majority of Belgrade Jews at Banjica, Topovske Šupe, Staro sajmište and on the streets of the city they were building.